

Н. Г. Іщенко,

Національний технічний Університет України «Київський політехнічний інститут», Київ

ЖАНРОВА ПАЛІТРА НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядається жанрова палітра наукової комунікації. Кожний із жанрів наукового стилю має свої особливості і індивідуальні риси. Жанрова різноманітність наукового стилю відповідно відображається на відборі і функціонуванні мовних одиниць.

Ключові слова: науковий стиль, жанрова палітра, відбір і функціонування мовних одиниць.

В статье рассматривается жанровая палитра научной коммуникации. Каждый из жанров научного стиля имеет свои особенности и индивидуальные черты. Жанровое разнообразие научного стиля соответственно отображается на отборе языковых единиц и их функционировании.

Ключевые слова: научный стиль, жанровая палитра, отбор и функционирование языковых единиц.

Every of genre of scientific style has its peculiarities and individual features. Genre variety of scientific communication reflects on selection and function of language units.

Key words: scientific communication, genre variety, selection and function of language units.

Функціональний стиль є вираженням відношень між планом змісту і планом вираження. Стиль є системою конкретного використання фонетичних, граматичних можливостей мови, що відображає відношення мовця до змісту висловлювання (від нейтрального до оцінного). Кожний із функціональних стилів має свою мету, свого адресата, свої жанри. Будь-який текст належить до певного жанру, що обумовлює наявність в ньому специфічних рис цього жанру. Функціональний підхід передбачає врахування співвідношення усталеного та мінливого в жанрі та закономірностей їх розвитку. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується зацікавленістю щодо досліджень різних жанрів як одиниць та категорій лінгвокомунікативної діяльності, хоча проблема жанру не нова, про що свідчить величезна кількість праць, головним чином, у річищі літературознавства.

Слід наголосити, що тексти та жанри не тотожні поняття, не існує однозначної відповідності між жанром та типом тексту. Існує лише тенденція до вивчення кореляції між жанром та певними характеристиками типів текстів, встановлення взаємовідношень між жанром та функціональним стилем: жанри мають стильовий аспект, а стиль, в свою чергу, маніфестується у жанрах. Кожний функціональний стиль – це є ніщо інше як сукупність конкретних жанрів, прийнятих у цій сфері спілкування. «Певна функція (наукова, технічна, публіцистична, ділова, побутова) та специфічні для кожної сфери умови мовленнєвого спілкування породжують певні жанри, тобто відносно стійкі тематичні, композиційні та стилістичні типи висловлювань» [1, с.243]. Тому жанру притаманне певне лексико-синтаксичне наповнення, що відповідає лексико-синтаксичному наповненню словникового складу функціональних стилів.

Таким чином, жанр можна визначити як викреслений у рамках того чи іншого функціонального стилю вид мовленнєвого твору, що характеризується «єдністю конструктивного принципу, своєрідністю композиційної організації матеріалу та використаних стилістичних фігур» [6, с. 156].

Хоча кожен функціональний стиль володіє великою кількістю вироблених жанрів, до сих пір не існує однозначного тлумачення цього поняття. Питання природи та характеру жанру лишається відкритим та потребує подальшого детального вивчення. Попередньо він досліджувався у річищі літературознавства, де класично розуміється як тип художнього тексту, що визначається за регулярно повторюваними формальними та семантичними характеристиками, які мають жорстку, незмінну структуру, та класифікується в чітких взаємовідносних категоріях і параметрах.

Мовленнєві жанри активно вивчаються в дискурсіології (Ф.С. Бацевич, О.О. Селиванова та ін.), лінгвістиці тексту та функціональній стилістиці (Т.В. Матвеева, М.М. Кожина, М.П. Брандес, В.О. Салімовський та ін.), соціо-та прагмалінгвістиці (Н.Д. Арутюнова, В.В. Демет'єв, Т.В. Шмельова), когнітивній лінгвістиці (О.О. Селіванова, А.М. Баранов). Зараз жанр став предметом вивчення лінгвістичної антропології, риторики, поетики, культурології, етнографії. Єдність у трактуванні жанру відсутня через велику кількість дисциплін, які проявляють зацікавленість до дослідження жанру, адже кожному з них притаманна специфічна методологічна база, інвентар основних понять, цілей та завдань, що є причиною його розгляду в різних площинах.

Концептуалізація жанрів, що розвинута у цих галузях, має спільні та відмінні риси. Головною причиною жанрових розходжень є різний підхід до співвідношення мовних та позамовних факторів, мовних та мовленнєвих рис в структурі жанру, жанрова різноманітність, що безпосередньо пов'язана з різною діяльністю мовців, з зовнішнім середовищем буття лінгвістичного тексту, неминуче впливає на його варіативність. Спільною основою для всіх трактувань жанрів є визнання їх соціокомунікативної та функціональної домінанти у формуванні різнорівневих жанрових ознак.

Сучасне розуміння жанру має двобічний характер, що пояснюється двома векторами дослідження цього феномену. З одного боку, це – лінгвістичний підхід, з іншого – дискурсивний. В.В. Виноградов, досліджуючи поетичне мовлення, пропонує вважати одиницею системи мовленнєвих жанрів слово-лексеми, що має свої семантичні, психологічні та індивідуальні особливості, оскільки теорію літературних стилів він розумів як виключно лінгвістичну дисципліну, ціллю якої є дослідження основ та особливостей мовлення, його різноманітних форм та різних функцій [4, с. 30-34]. З концепції В.В. Виноградова витікає особливе розуміння співвідношення стилю та жанру. Стиль номінується як сукупність жанрів, що функціонують в певній сфері людської діяльності, де стиль та жанр співвідносяться як загальне та конкретне, трактуючи основні жанроутворюючі

ознаки лише на граматичному рівні. Можна констатувати, по суті, про відсутність чітких меж між різними типами жанрів. З позицій дискурсивного підходу граматичні конструкції неможливо використовувати для оцінки замислу мовця, оскільки текст як такий ще не існує, є лише задум, забарвлений ціллю та ставленням мовця. У цьому випадку одиницею системи мовленнєвих жанрів є інтенційно марковане висловлювання, тому варто зауважити, що мовці усвідомлюють різні жанри як різні феномени залежно від наміру, інтенції та бажання автору, що відображається, в свою чергу, у великій кількості жанрів.

М. М. Бахтін вперше надає жанру не лише літературознавчого, а й загальнолінгвістичного значення, кваліфікуючи його як відносно стійкий, тематичний, композиційний та стилістичний тип висловлювання [2, с. 255]. Мовленнєвий жанр – це комунікативна одиниця, «комунікативна категорія репрезентації мовного коду одиниці мисленнєво-мовленнєвої діяльності, яка забезпечує здійснення інтерактивної діяльності між комунікантами» [1]. Мовленнєвий жанр можна охарактеризувати як сукупність мовленнєвих текстів та висловлювань, що пов'язані з певними умовами та обставинами комунікативної сфери. Жанрова характеристика відображає специфічні умови та цілі певної сфери не тільки своїм тематичним змістом, мовним стилем, тобто відбором лексичних, фразеологічних, граматичних засобів мови, а й, перш за все, своєю композиційною побудовою. М. М. Бахтін вперше розрізняє первинні (повсякденне мовлення) та вторинні жанри, які більш-менш відповідають літературним жанрам [2, с. 252].

М. М. Кожина пропонує розглядати жанр як явище функціональної стилістики, розуміючи його як різновид літературного твору, що має різні призначення й характеризується спрямованістю змісту, своєрідністю форми та будови тексту в композиційно-сюжетному плані, розміром та деякими іншими ознаками. [6, с. 91]. Виокремлюються п'ять факторів, які детермінують жанр як різновид функціонально-мовленнєвого стилю: форму будови, характер наявної інформації, емоційну забарвленість, засоби вираження інформації, цільову спрямованість змісту, який відзначає певний функціональний стиль.

Жанрова специфіка є однією з диференційних ознак функціонального стилю, що забезпечує його єдність. Ця єдність виявляється як при дискретному вивченні жанрів, так і в результаті визначення того, яким чином жанри реалізують загальні риси функціонального стилю.

Отже, мовленнєвий жанр – це форма організації мовленнєвого матеріалу у межах будь-якого стилю мовлення. Його можна охарактеризувати як сукупність мовленнєвих текстів та висловлювань, що пов'язані з певними умовами та обставинами комунікативної сфери. Жанрова характеристика «відображає специфічні умови та цілі певної сфери не тільки своїм тематичним змістом, мовним стилем, тобто відбором лексичних, фразеологічних, граматичних засобів мови, а й, перш за все, своєю композиційною побудовою» [2].

Загальний зміст наукового стилю можна визначити як пояснення, яке включає закріплення процесу пізнання, зберігання знань, отримання нового знання (когнітивна функція), передача спеціальної інформації (комунікативна функція). Функціональним призначенням наукового стилю є також повідомлення про результати досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез і класифікацій, роз'яснення явищ, систематизація знань (інформативна функція). Наукове викладення матеріалу розраховано на логічне, а й не на емоційне, чуттєве сприйняття. Однак наука і техніка це – не тільки логіка, а й також джерело складних емоцій, які мотивують використання образної лексики і експресивних конструкцій, що в значній мірі визначається областю знань, мовленнєвим жанром, темою, формою і ситуацією спілкування, авторською індивідуальністю, національною специфікою наукового стилю. Науковий стиль представляє великий інформаційний простір функціонування наукових мовленнєвих жанрів, на появу яких неоднозначно впливають різні жанротворчі ознаки. Так, до таких ознак належать: характер комунікації (офіційний / неофіційний), вид комунікації (особистісна / публічна), мета, кількість учасників, типова концепція адресата (рівний / підлеглий / жінка / чоловік), звертання до адресата (або її відсутність), активність / пасивність адресата. Критеріями виокремлення жанру вважаються, перш за все: комунікативна мета, модель задуманого автором твору, концепція адресованості, зміст події, чинники комунікативного минулого й майбутнього й мовне оформлення.

Жанри наукового мовлення це – історично складені, стійкі твори наукової літератури, яким притаманна функціонально-стильова специфіка та стереотипна композиційна структура. В залежності від композиційно-смісловної організації розрізняють жанри наукової літератури з «відкритою», «вільною», «м'якою» (статті, монографії, рецензії, тези), «жорсткою» (патент, авторська заявка, стандарт) структурою та проміжною форму (реферат, автореферат, анотація).

В роботах вітчизняних та зарубіжних лінгвістів простежується певна неоднозначність при внутрішній диференціації наукового функціонального стилю. З одного боку, не проводиться грань розбіжності між поняттям «стиль» та «підстиль», а й тільки вказується, що науковий стиль традиційно має декілька різновидів. З іншого боку, підстиль розрізняється як стилістико-мовленнєвий різновид, або іноді ототожнюють його з жанром (Textsorte). Ми дотримуємося такої думки, що підстиль є різновидом функціонального стилю і створює співвідношення як «складова частина до цілого» під впливом певної комунікативної ситуації. Так, ми представляємо традиційні підстилі наукового стилю і жанри, що є формами їх реалізації:

- власне науковий: монографія, стаття, наукова доповідь, повідомлення, тези;
- науково-інформативний: реферат, огляд, анотація, резюме;
- науково-довідковий: довідники, словники, каталоги;
- науково-популярний: виклад наукових даних для нефакхівців – книги, статті у неспеціальних журналах;
- науково-навчальний: підручники, бесіди, лекції;
- науково-технічний (виробничо-професійна сфера використання).

Дуже цікавий підхід до розподілу наукового стилю на підстилі і їх жанри, який ґрунтується на текстових і комунікативних функціях. **Текстові функції** сприяють утворенню додаткових підстилів і жанрів:

– власне наукового: монографія, стаття, дисертація, тези, доклад, повідомлення, виступ, науково-технічний звіт;
 – інформаційно-реферативного: реферат, огляд, анотація, резюме;
 – довідково-енциклопедичного: енциклопедія, словник, довідник;
 – науково-навчального (підручник, навчальний посібник, курс лекцій);
 – науково-оцінного: рецензія, відгук, експертний висновок, полемічний виступ;
 – науково-методичного: методичний посібник, програма, інструкція;
 – науково-ділового: патент, авторське свідоцтво, опис винаходу, стандарт, технічні умови, специфікація, рекламація.

Залежно від **комунікативної функції** виділяються такі підстилі і жанри:

- науково-академічний: дисертація, монографія, стаття, тези;
- науково-інформаційний: реферат, резюме, анотація;
- науково-критичний: рецензія, огляд, відгук про дисертацію, висновки щодо можливості публікації роботи;
- науково-навчальний: підручник, навчальний посібник, лекція.

Жанри наукової комунікації класифікуються також не тільки під впливом різних **комунікативних завдань, але і на основі трьохвимірної градації**, яка сприймається у лінгвістиці неоднозначно:

- ядерні жанри : стаття, науково-технічний звіт, монографія, дисертація;
- периферійні жанри: підручники, довідники, наукова біографія, рецензія, анотація, реферат, тези;
- рубіжні жанри: виступ, промова;
- ядерно-рубіжні: доповідь, повідомлення, науковий діалог;
- периферійно-рубіжні: патент, технічна пропозиція, інструкція, державні стандарти, лекція [8, с. 91].

Жанр як різновид функціонального стилю визначається трьома факторами: формою будови, характером наявної інформації, емоційним забарвленням цієї інформації. У зв'язку з цим виділяються стереотипні жанри наукової прози, що широко використовуються у лінгвістичній літературі: монографія, журнальна стаття, рецензія, підручник (навчальний посібник), лекція, доповідь, інформаційне повідомлення, усний виступ, довідкові матеріали.

Всі вище перелічені класифікації, поклавши в основу різні концепції, свідчать про те, що наукові жанри – це тексти, які поєднують в собі контекстуальну, функціонально-сміслову та мовну основу. Така репрезентативна класифікація жанрів є можливою за умови усвідомлення таких складових: соціокомунікативні чинники, тематичний зміст, організація змісту, канал комунікації, мовні риси, зв'язок з іншими жанрами, шляхи дистрибуції.

Таким чином, систематизуючи існуючі у лінгвістиці класифікації наукового стилю, ми дотримуємося такої позиції, що науковий стиль поділяється на низку підстилів, які, з одного боку, є традиційними, загальноприйнятими, з іншого, – залежними від комунікативних ситуацій і текстового змісту. Науковий стиль і його класифікуючі підстилі поділяються на чисельні жанри, які розрізняються особливостями мовної і мовленнєвої системності і у сукупності представляють в широкому обсязі наукову комунікацію. Науковий стиль це – мовний системний функціонально обґрунтований стиль. Науковий підстиль – мовно-мовленнєвий різновид наукового функціонального стилю. Жанр це – мовленнєвий стиль, взаємозв'язок актів мовлення на основі взаємозв'язку цілих установок, які виділяються на комунікативно-пізнавальні основі більш загального характеру і конкретизують типовий авторський намір. Закономірності відбору і використання різнорівневих мовних засобів у жанрах в більшій мірі визначаються системою мовних засобів функціональних стилів, до яких ці жанри належать.

Література:

1. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1986. – С. 243.
2. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров / М. М. Бахтин. – М., 1979. – С. 255.
3. Бацевич Ф. С. Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу / Ф. С. Бацевич // Вісник національного університету «Львівська політехніка» «Проблеми української термінології». – Львів : 2002. – № 453. – С. 30-34.
4. Виноградов В. В. Стилистика, теорія поетичної речі, поетика / В. В. Виноградов. – М., 1963. – С. 22.
5. Дементьев В. В. Изучение речевых жанров: обзор работ в современной русистике // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1.
6. Кожин А. Н., Крылова О. А., Одинцов В. В. / А. Н. Кожин та інші // Функциональные типы русской речи. – М. : Высш. шк., 1982. – 220 с., С. 156.
7. Мацько Л. І. Стилистика української мови / Л. І. Мацько. – Київ : «Вища школа», 2003. – С. 284-285.
8. Троянская Е. С. Особенности жанров научной литературы и отбор текстов на различных этапах обучения научных работников иностранным языкам / Е. С. Троянская // Функциональные стили. Лингвометодические аспекты. – М. : Наука, 1985. – С. 91.
9. Шевчук М. В. Мовленнєвий жанр як категорія мовного коду в комунікативному дискурсі / М. В. Шевчук // Науковий Вісник Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки. – Луцьк, 2009.